ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔՍ

Պ. Ղ. Մխիթարեան

Սիրելի բարեկամ,

Ձեր պատասխանը կարդացի ուշի ուշով (Հայրենիք օրաթերթ, 1954, Մայիս 2, 4, 5, 6, 7)։ Թոյլ տուէք որ կատարեմ ինչ ինչ անդրադարձութիւններ։ Ազգասիրութիւնը նոյնքան բուռն է մեր մէջ ինչպէս ձեր։ Բայց մեր նպատակն է իրատես ըլլալ եւ մօտենալ հայ գրականութեան իրապաշտ հայեացքով։

1) Երբ ազատ հողի պահանջը կը դրնենք, միտք չունինք հակադրելու Սփիւռքը եւ ներկայ Հայաստանի գաղափարախօսական տարբերութիւնները կամ արտադրութեանց որակը։

2) Անժխտելի են ազատութեան բարիքը, հողին ու միջավայրին դերը, կարօտ դարձած հայրենիքի մը զգացումէն ու գաղափարականէն զատ։ Առ ի չգոյէ առաջինին, երկրորդը անշուշտ թէ իր դերը ունի, եւ զոր մենք չենք ժխտած, երբ յայտնապէս ըսած ենք միշտ թէ «հայ արդի գրականութիւնը հոգեկան պայքարի մը պտուղն է, իր բնիկ աշխարհին ներշնչումներուն կարօտողը տառապող»։

3) Հայկականութիւն բառը լաւ հասկցուած չէ։ Ես կը զանազանեմ սեղմ ու լայն իմաստով հայկականութիւն։ Լայն իմաստով հայկականութիւնը կը փրկուի՝ երբ գրողը հայ է, կը գրէ հայ լեզուով. մինչ սեղմ հայկականութեան համար կը պահանջուի նիւթին ընտրութիւնը հայկական բարքերէն, ապրումներէն, ուր բնիկ ազգայինը ցոլայ։ Այս վերջին պահանջով արտադրուած գործերը արդէն թուած էինք մեր Յօդուածին մէջ. կրկնել աւելորդ է։ Ըստ մեզի հայ ոգին կայ եւ կը զգացուի միայն այս վերջին տեսակին պատկանող գործերու մէջ, մնացածները ըլլալով մարդկային կամ համամարդկային ներշնչումներէ բխած, չեն ցոլացներ հայկականութիւն մը սեղմ իմաստով, բայց, ի հարկէ, թէ ազգային գրականութեան կը պատկանին, ըլլալով արտադրուած հայ գրողներէ։ Դուրեանի «Տրտունջքը» համամարդկային է գերազանցապէս եւ լաւ է, խորտակուած սրտի մը ճիչերը տուող այդ ազեխարշ տողերը ի՞նչ ունին հայկականութենէ՝ զոր կը կրկնէք շարունակ. բայց ունին ընդհանուրը, մարդկայինը։ Պէշիկթաշլեանի «Եղերերգութիւնները» (որոնցմով միայն մեծ բանաստեղծ է ան), դարձեալ զմայլելի են եւ կը պատկանին մեր ազգային գրականութեան, բայց չեն սեղմօրէն հայկական՝ նիւթի, ներշնչումի եւ ոգիի կողմէն։ Վարուժանի «Սարսուռները», «Հեթանոս երգերը» ամբողջապէս (բացի քանի մը կրտորներէն) ոչ նիւթով հայկական են եւ ոչ ալ հոգիով, այսինքն ապրումներով. հայու մը գրչէն ելած են անշուշտ, բայց միջազգային ապրումներով արձանագրութիւններ են։ Նմանապէս ըսէք նոյնը Թէքէեանի համար, կ'ենթադրուի բաժնելով բաժնելիները։ Ալիշանն ալ հայ բանաստեղծ է, բայց միջազգային հորիզոններու կը մօտենայ նիւթերու ընտրութեամբ, մշակումով եւ զգայնութեամբ. այսպէս իր Բնունի–ին, Տէրունի–ին եւ Տիրունի–ին մէջ։ Հայկական է սեղմ իմաստով միայն Հայրունի–ն։ Զօհրապի նորավէպերէն քանի մը հատը անշուշտ գաւառի կեանքին արձագանգը կը պարունակեն, բայց մեծ մասով մարդկայինի լարին է որ կը դըպչին, հոգեկան պայքարներու, տագնապներու։ Պարոնեան նոյնպէս, որ թէեւ պոլսական բարքերէ կ'առնէ շրջապատին գծագրումը, սակայն անոնց տակ մարդկային խեղճութիւններ, տկարութիւններ, մտքի, սրտի սնանկութիւններ կան ծածկուած, զոր երեւան հանել կ'ուզէ հեղնելով։ Ասոնք միթէ այնպէս հայկական դրո՞ւմ ունին, ինչպէս Շիրվանզադէի Յաւաղարը, Նամուսը, կամ Թումանեանի քնարերգութեան չունչն ու մթնոլորտը։ Ոչ անշուշտ։ Ուրեմն հարկ է բաժնել, զանազանել, եւ ջանալ տեսնել իրականը, ինչպէս որ է։

Վերջացնելով։ Ամէն արտադրութիւն որ ելած է հայ գրողի մը ձեռքէն սեղմ իմաստով հայկական չէ, Պ. Մխիթարեան, ինչ պայմաններու տակ ալ գտնուի գրողը։ Հարկ ալ չկայ որ այդպէս ըլլայ։ Արդեօք ազգասիրութեան պակա՞ս մը պիտի համարուի այս վերջաւորութիւնը։ Չենք կարծեր։ Մեր գիտցածով ասիկա իրատեսութիւն է եւ ոչ ուրիշ բան։

Հետեւաբար Ձեր այն տեսակէտը նկատելու մեր մէջ ճիգ մը բացարձակապէս ազգային գրոյմը ժխտելու մեր գրականութենէն ներս, բոլորովին անտեղի է եւ հակառակ մեր մտքին եւ մեր գրածներուն ճշմարիտ հասկացողութեան։

4) Համամարդկայինը, ընդհանուրը վնտռտել, գտնել եւ վեր հանել մեր գրականութեան մէջ՝ գովելի ձեռնարկ մը ըլլալու է մանաւանդ՝ քան թէ եպերելի փորձ մը, որպէս ուրացում ազգայինի, հայկականի։ Բոլոր ժողովուրդներու գրականութեանց մէջ կայ այդ միջազգայինը եւ ընդհանուրը եւ որ գրողներու մարդկային երակը կը կազմէ։ Գրողները ազգի մը պատկանելէ առաջ կը պատկանին մարդկութեան։ Այդ մարդկայինի արտայայտութեամբն է որ մեր գրական արտադրութիւններէն լաւագոյնները կրնան միջազգային արժէքով հրամցուիլ օտարին. մինչդեռ զուտ ազգային (սեղմ իմաստով) գրոյմով գործեր կրնան ընդունելութիւն չգտնել օտարներուն քով, քանի որ չի հետաքրքրեր զիրենք։ Սունդուկեանի «Պէպո»–ն, որքան որ տաղանդի գործ, բայց տեղական բնոյթ ու նկարագիր ունենալուն, ըստ Աղեքսանդր Տիւմայի կարծիքին իսկ, յարմար չէր թարգմանուելու եւ բեմադրուելու ֆրանսական բեմերու վրայ, հակառակ հեղինակի բուռն փափաքին, պարզապէս զուտ համամարդկայինի չպատկանելուն համար։ Այս միտքը ունէր մեր այն հարցումը թէ. «Ինչո՞ւ այդ ճիգը՝ թէ ամէն գործ որ հայէ մը արտադրուած է, հայ ոգին պէտք է կրէ, կամ հայկական ըլլալու է անպատճառ»։ Այս հարցումին ուրիշ մեկնութիւն տրուած է դժբախտաբար։

5) Ազդեցութիւններու հարցին մէջ ալ, եթէ արդար ըլլաք, պիտի գտնէք թէ երբեք մեր լաւագոյն գրողներու մէջ ժխտուած չէ ինքնատպութեան պայմանը։ Հոս ալ օրինակներով խօսած էինք։ Երբ մեր դասական գրականութիւնը յունականին եւ կամ եւրոպական դասական գրականութեան հետ կապած էինք, ստորադասութեան զգացումը չէր որ կը շարժէր մեզ։ Ո՛չ երբեք, այլ իրականութեան մը մատնանշումն էր մեր ըրածը։ Ազդեցութեան կապը նոյն է ֆրանսականին համար յոյն դասական գրականութեան հետ, ինչպէս լատինին՝ յոյնին հետ։ Ասոնք ալ անժխտելի են։ Պարզան նոյն է բոլորին համար։ Ֆրանսականն ալ, ինչպէս հայկականը ազդեցութեան մը պտուղն է, եւ գուցէ աւելի մօտ իր բնագիրներուն՝ ներշնչումի եւ տիպարներու գծագրումին մէջ։ Ռասինի ողբերգութիւնները կը պատկանին անշուշտ ֆրանսական գրականութեան, բայց մի միայն լայն եւ ամենայն իմաստով. որովհետեւ գրուած են ֆրանսերէն լեզուով եւ ֆրանսացի հեղինակէ մը, բայց հոն գոյութիւն չունի ո՛չ Ֆրանսայի հողը, ո՛չ ֆրանսական ոգին, ո՛չ ապրումները, ո՛չ դիցաբանութիւնը եւ ոչ ալ պատմութիւնը։ «Միհրդատը», «Բրիտանիկոսը» հոմէական եւ պոնտոսեան մեծութեան կամ պատմութեան արձագանգ են, «Անտրոմաք»ը յունական կամ արուական պատմութեան հետ կապուած է եւ հին դիւցազնական չունչը կուտայ, կամ հեթանոս բարքերու, կամ ընդհանուր մայրական սիրոյ տագնապները

© National Library of Armenia

կը գծագրէ։ Իմ դատս հաւատարապէս կը զօրէ երկուքին ալ, չունիմ ստորադասութեան զգացումը։

6) Գալով Զօհրապի հարցին՝ դարձեալ շիտութիւն կայ։ Մեր հիացումը անոր արուեստին, ոճին մասին է, եւ ոչ թէ նորավէպերուն պարունակութեան։ Զօհրապի աշխարհիկ (այս անգամ գործածելու համար ձեր բառը) մտայնութեան արտայայտումն են իր նորավէպերը իբր նիւթ։ Ասով սակայն մենք չենք ստորագնահատեր արուեստագէտը։ Ատոր վկայ են այն էջերը՝ զոր նուիրած ենք լայնօրէն վերլուծելու անոր ոճը, արուեստը, արտայայտութեան եղանակը, նորավէպի բացուիկ-իշխան գրողը եւ ներկայացուցիչը մեր գրականութեան մէջ։ Ինչո՞ւ այս պարզ բաժանումը նկատի չառնուիր։ Զօրան ալ կը քննադատուի իր նիւթերու մըշակման կողմէ, բայց կը գնահատուի իբր արուեստագէտ։ Նոյնը ըրած ենք մենք Զօհրապին համար։

7) Արուեստի մասին արտայայտուած էինք։ Քիչ մը նուազ բացայայտ ձեւով գուցէ։ Մեր գործը Օշականի գործին հետ համեմատուելիք չէ։ մեր երկուքին նպատակները տարբեր եղած են։ Ամբողջութիւն մը տալու ձգտումն է որ մեզի սկզբունք եղած է, եւ ոչ թէ մասնական նկատումներ։ Եւ յեսոյ մեր սեղմութեան մէջ յաճախ ամէն էջ կը պարունակէ դատաստան մը, տեսակէտ մը ճշտուած կամ հերքուած, համառօտ ու ամփոփ ձեւով մը։ Անկարելի չէր Օշականի եղանակը կիրարկել, բայց ատիկա կը հեռացնէր մեզ մեր նպատակէն։ Օշականի լայն մեկնութիւնները, խորհրդածութիւնները եթէ սեղմելու ըլլաք, յաճախ ոչինչ բան մը կը մնայ իրական՝ իբր դատաստան եւ իբր տեսութիւն։ Օշականի եղանակին մասին մենք օր մը լայնօրէն պիտի խօսինք։ Արուեստը, գրականութիւնը, արուեստագէտի ըմբռնումները պակաս չեն մեր գործին մէջ, բայց այդ ամէնը վճիտ պարզութեամբ տալու ճիգն է որ առաջնորդ ունեցած ենք։ Եւ ուրախ ենք որ այդ տեսակէտը նկատի առած էք եւ արուեստէ անհաղորդ չէք նկատեր մեզ։

Ասով վերջացած կը համարինք մեր գրախօսութիւնը, երկու կողմէն ալ աւելորդ ժամանցառութեան առիթ չտալու համար։ Ուրախ պիտի ըլլամ եթէ այս մանրամասնութեամբ գիրար աւելի լաւ հասկցած ըլլանք։ Անգամ մըն ալ շնորհակալութիւն յայտնելով Ձեր գնահատական արտայայտութեանց համար, կը վերջացնեմ պատասխանս, մնալով բարեկամներ եւ հաւատարապէս սիրողներ մեր անդուդական ազգին եւ հայ գրականութեան։

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈՒԳ

ՄԱՀ ԳԷՈՐԳ Զ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

1953, Մայիս 9. Էջմիածնի Մայր Տաճարի զանգերը կը հնչեն ընդհատ, տխուր հեծեծանքներով. սուգի մէջ են միաբանները, սեւերով պատած է Կաթողիկոսական Գահը։ Գէորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ոչ եւս է։ Զայնասփիւռն ու հեռագիրներ գոյժը կը հաղորդեն սփիւռքի հայութեան. ու ազգն ամբողջ անհուն վշտով կ'ողբայ անդարձ մեկնումը Էջմիածնի Գահակալին։ Հոգեհանգստեան արարողութիւններ կը կատարուին անընդհատ, ըլլա՛յ Էջմիածնի, ըլլա՛յ դաղթաշխարհի զանազան կեդրոններուն մէջ. իսկ թաղման կարգը մեծ հանդիսաւորութեամբ տեղի կ'ունենայ Մայիս 27-ին։

Աննախընթաց սուգ մը կը ծանրանայ հիմա հայ հաւաքականութեան վրայ, քանի որ երեք աթոռներ, Երուսաղէմ – Անթիլիաս – Էջմիածին, կը մնան թափուր. քաղաքական մոայլ կացութիւնը

թոյլ չի տար 1949-էն ի վեր Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռին վրայ բազմեցնել Կիւրեղ Բ. Իսրայէլեանի յաջորդը. նմանապէս երկու տարիէ ի վեր կը յապաղի ընտրութիւնը Անթիլիասի նոր Կաթողիկոսին։ Եւ ահա՛ ասոնց վրայ՝ անակնկիկոսին։ Եւ ահա՛ ասոնց վրայ՝ անակնկալ ու յանկարծական սուգը նաեւ Էջմիածնի Աթոռին։

Մինչ ցաւով կ'արձանագրենք այս տողերը՝ յաւիտենական հանգիստ մաղթելով հանգուցեալ Հայրապետի հոգւոյն, կը հայցենք Աստուծոյ անսահման ողորմութիւնը, որպէսզի վերակենդանանայ թաթիւնը, որպէսզի վերակենդանանայ թափուր աթոռները արժանընտիր հայրապետներով, որոնք կարենան հայ ազգը պետներով, որոնք կարենան հայ ազգը առաջնորդել ճշմարտութեան եւ սիրոյ ուղիներէն։

Գէորգ Զ. ծնած էր 1868-ի Դեկտ 2-ին, Նոր-Նախիջեւանի մէջ. Զէօրկճեան հասեստ ընտանիքի մը զաւակն էր ան, որ նախ վայելած է իր գերդաստանին ազգային ու եկեղեցական աւանդութիւններով։ 1879ին, նախորդ հարուստ մթնոլորտը։ Նոր-նական կրթութիւնն աւարտելէ ետք, կ'ընդունուէր Գէորգեան ճեմարան. փայլուն յաջողութիւններով պսակուած ու երաժշտական ընտաւոր ձիրքերով օժտուած, ճիշտ տասը տարի վերջ, սարկաւագ կը դառնայ Գարեգին Ցովսէփեանցի (աձեռնադրուի Կիլիկիոյ) հետ։ 1890-ին պա Կաթողիկոս Կիլիկիոյ, ուր կը հեկը գտնենք զինք Լայպցիկ, ուր կը տեւի աստուածաբանական ու փիլիսոփայական ուսումներու եւ կը յաճախէ պատական Երաժշտանոցը։ 1894-ին կը վերադառնայ Էջմիածին, նուիրուելու ուսուցչական եւ դաստիարակչական առաքելութեան։ 1895 – 1913 ժամանակաշրջանը կ'անցընէ իր ծննդավայրին մէջ՝ կրթական գործունէութեամբ եւ երաժշտական գործունէութիւններով։ 1913-ի Յունիսին վարդապետ կը ձեռնադրուի Գէորգ Ե. Կաթողիկոսէն, ու կը նշանակուի Նոր-Նախիջեւանի Առաջնորդական փոխանորդ։ 1914–1916-ի ազգի օրերուն կը կատարէ Էջմիածնի մէջ Եղբայրական Օգնութեան Կոմիտէն, ապա կը նշանակուի Երեւանի Եղբայրական Օգնութեան Կոմիտէի Նախագահ։ 1917-ին կ'ընդունի Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը Գէորգ Ե. Կաթողիկոսի ձեռքէն ու կը ստանձնէ Մայր Տաճարի Լուսարարապետի պաշտօնը։ 1922-ին զինք կը գտնենք Թիֆլիս, իբր թեմական Առաջնորդ. 1927-ին Էջմիածնի Գերագոյն Խորհուրդի անդամ է. յաջորդ տարին դարձեալ կ'ուղղուի Թիֆլիս, խափանելու համար «Ազատ Եկեղեցի» կոչուած շարժումը, ու կը յաջողի վերաստեղծել միութիւնը Մայր Աթոռին շուրջ։ 1932-էն մինչեւ Խորէն Ա.-ի եղեռական մահը, կը մնայ Գերագոյն Խորհուրդի անդամ. այնուհետեւ կը նշանակուի Կաթողիկոսական Տեղապահ, մինչեւ 1945. շրջան մը տխուր իրադարձութիւններու, որ սարսափով կը լցնէին մեզի Եւրոպական երկրորդ պատերազմի աղէտները։ 1945-ի Յունիս 22-ին, ազգային եկեղեցական մեծ ժողովին մէջ, լիաքուէ կ'ընտրուի Կաթողիկոս, եւ քանի մը օր վերջ կը կատարուի օծումն ու գահակալութիւնը Գէորգ Զ.-ի։

Իր օրով վերաբացուեցաւ ճեմարանը, սկսաւ հրատարակուիլ «Էջմիածին» նոր պաշտօնական ամսագիրը, վերամշակուեցաւ Էջմիածնի տաճարին վերանորոգութեան ծրագիրը, տեղի ունեցաւ հայրենադարձը, փորձեր եղան ստեղծելու միութիւն մը կաթողիկոսական Պատուիրակներով՝ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ. հանգուցեալին երազն ալ եղած է հայ եկեղեցական բարեկարգութեան մը ծրագիրը եւ ազգային եկեղեցական Սահմանադրութիւն մը։ Քաղաքական մարզին մէջ ալ Գէորգ Զ. վերարծարծեց Հայկական հարցը։

Ու հիմա ան կը պատկանի պատմութեան. մինչ յարգանքով կը հրատարակենք այս համառօտ տեղեկութիւնները, կը բաղձանք որ շուտով վերնայ սուգի պատանքը Էջմիածնի Գահէն, նոր արշալոյսի մը յուսալիր ակնկալութիւններով։

***

ՄԱՀ ԱՐՇԱԿ ՋՕՊԱՆԵԱՆԻ

Ցնցիչ գոյժ մը տխրութեամբ համակեց հայ մամուլը։ Պր. Ա. Զօպանեան ինքնաչարժի արկածի մը զոհ։ Փուասոնիէրի փողոցին մօտերը խուժդուժ վարիչ մը կը զգեռնէ 82-ամեայ ծերունի գրագէտը։ Ու

© National Library of Armenia